CZU: 39(498)
ORCID: 0000-0002-9128-7822
DOI: 10.5281/zenodo.3780024

IVANOV Constantin
Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
(Chișinău)

REPREZENTĂRI ȘI INTERPRETĂRI ALE RĂULUI ÎN MITOLOGIA COSMOGONICĂ ROMÂNEASCĂ

Representations and interpretations of evil in Romanian cosmogonic mythology

Abstract: The study analyzes the representations of evil in the Romanian popular imagination based on cosmogonic myths. We found that the legends about the beginning of the world contain a series of archaic reflections with mythical substratum, in which, along with Fârtate, who represents the principle of good, the mythical character Nefârtate, bearer of the principle of evil, plays an important role in the whole process of creating the universe. Through these cosmogonic myths, we are given some „exemplary models” of how the whole universe should be and how it should be perceived. The way in which this universe is constituted in the mythical vision indicates the attitude of the archaic man towards the principle of evil. Along the way, the contributions in the research and interpretation of the Romanian cosmogonic myths of some interpreters and hermeneutics are highlighted, which could offer us some models for our investigation.
Keywords: Farted, Unfarted, imaginary, representation, folk legends, trickster, hybris, ontological.

Rezumat: Studiul analizează reprezentările răului în imaginarul popular românesc în baza miturilor cosmogonice. Am constatat că legendele despre începutul lumii conțin o serie de reflecții arhaice cu substrat mitic, în care, alături de Fârtate, cel care reprezintă principiul binelui, personajul mitic Nefârtate, purtător al principiului răului, joacă un rol important în tot procesul de făurire a universului. Prin aceste mituri cosmogonice ne sunt livrate niște „modele exemplare” de cum ar trebui să fie și cum s-ar cuveni perceput întregul univers. Modul în care acest univers este constituit în viziunea mitică, indică atitudinea omului arhaic față de principiul răului. Pe parcurs sunt scoase în evidență contribuțiile în cercetarea și interpretarea miturilor cosmogonice românești ale unor interpreți și hermeneuți, care ne-au putut oferi niște modele pentru investigația noastră.
Cuvinte-cheie: Fârtate, Nefârtate, imaginar, reprezentare, legende populare, trickster, hybris, ontologic.

În cele ce urmează vom încerca să analizăm o serie de povestiri în care sunt narate întâmplări și fapte ce au avut loc ori s-au produs pe atunci „pe când ființă nu era, nici neființă”, dacă e să ne exprimăm cu o imagine poetică eminesciană, adică în *illo tempore* sau în timpul mitic. În aceste narațiuni, de regulă anonime, este redat actul prim al creației, iar de cele mai multe ori „actanții universali”, după cum îi numește cercetătoarea

BDD-A31207 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

Lucia Afloroaiei, sunt de natură antitetică. Este adevărat că nu toate poveștile populare românești reflectă starea de început a lumii după modelul dualist, un actant al binelui și celălalt al răului. Vom atrage atenția în mod deosebit asupra acestor narațiuni mitice, numite mituri cosmogonice, în care, de regulă, *binele* purcede la crearea lumii dimpreună cu forța contrară lui – *răul*.

Acest „binom ontologic", corespondent mitic al Binelui și al Răului, este Dumnezeu și Diavolul, Dumnezeu și Dracul, Fârtatul și Nefârtatul, Fărtache și Nifărtache, Savaot și Antihârț ș. a. Cel din urmă, în mentalitatea arhaică are o mulțime de alte nume precum: Aghiuță, Necuratul, Ucigă-l Crucea, Hâdache, Satanail, Naiba etc. Ne vom referi mai cu seamă la acele mituri românești despre începuturi sau mituri de origine care au fost culese și publicate de către Bogdan Petriceicu-Hasdeu, Simeon Florea Marian, Elena Niculiță-Voronca, Ioan-Aureliu Candrea, Tudor Pamfile, Nicolae Cartojan, Romulus Vulcănescu, Ion Otescu, Antoaneta Olteanu. Lista ar putea continua.

Invocând importanța pe care o are cercetarea cosmogoniei pentru istoria religiilor și pentru istoria filosofiei, Gheorghe Vlăduțescu subliniază că pentru primul domeniu de cercetare, mitul interesează în măsura în care acesta poate „furniza un model", adică revela un model primar de manifestare a religiosului. Pentru a-și susține acest punct de vedere, autorul îl citează pe Mircea Eliade, care spune că mitul cosmogonic „servește de model arhetipal pentru toate creațiile, în orice plan în care se derulează: biologic, psihologic, spiritual" (Eliade, 1995, p. 319). Însă, istoricul filosofiei Gheorghe Vlăduțescu spune că „cercetarea cosmogoniilor îi procură elemente pentru o protofilosofie. Și, prin aceasta, pentru deslușirea mecanismului trecerii de la mit la filosofie. Cu alte cuvinte, cosmogoniile sunt supuse unui examen care nu are alt scop decât revelarea protoistoriei problemei centrale a filosofiei, anume acea a principiului" (Vlăduțescu, 2012, p. 99-100). Dacă am merge mai departe cu această logică, atunci am adăuga că pentru cercetătorul literar, și – de ce nu? – pentru hermeneutica literară, cercetarea cosmogoniilor ar trebui să iasă din cele două domenii de cercetare, istoria religiilor și istoria filosofiei.

Mitologia cosmogonică românească e destul de bogată în narațiuni și legende populare, în care forța opusă lui Dumnezeu, forța răului, devine implicată în actul creației și, care mai târziu, adică în etapa postcosmogonică [potrivit celor trei distincții pe care le face Romulus Vulcănescu: *etapa precosmogonică, etapa cosmogonică propriu-zisă* și cea *postcosmogonică* (Vulcănescu, 1987, p. 238)], îi devine adversar omului. Cel mai remarcabil episod din mitologia cosmogonică românească îl reprezintă desigur momentul creării pământului și a omului. Momentul *facerii* conform mitologiei românești oferă un scenariu amplu și impresionant, cu unele accente biblice. Dar în aceste povestiri cosmogonice cele mai pronunțate rămân a fi cele cu un accent profund dualist. Este rezultatul confruntării dintre cele două forțe primordiale: Fârtatul și negarea lui Nefârtatul, unde cel din urmă urzește intrigi pentru a obține supremația asupra celor create (în faza de devenire precum e peticul de pământ sau omul într-un stadiu incipient, miniatural).

O precizare esențială se poate impune în legătură cu mitonimile Fârtatul și Nefârtatule sau Fărtache și Nifărtache din miturile cosmogonice românești. Presupunem că aceste mitonime sunt expresia unei perechi de ființe supranaturale sau „divinități autogonice", ce se mișcau deasupra apelor primordiale. E vorba, cu alte cuvinte,

BDD-A31207 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

de elemente specifice arealului religios și cultural românesc cu influențe din miturile dualiste indo-europene despre cosmogoniile fratrocratice. Termenul Fărtat din dubletul mitonimic se pare, după cum observă Romulus Vulcănescu, are un substrat daco-roman, iar dubletul onomastic amintește în plan mitologic de *grupul sacru* de tipul *fraților gemălari,* care aveau, se pare, în sud-estul Europei propriul cult (Vulcănescu, 1987, p. 225). Or, antagonismul intern al acestui dublet constă tocmai în faptul că primul mitonim îl neagă pe cel de-al doilea, și nicidecum nu poate fi vorba de o conlucrare armonioasă. În înțeles mai larg, deja termenul „nefârtat" ar fi de fapt definiția răului dată de gândirea mitică românească. Prin înțelesul său, termenul dat unește niște contrarii în același timp în care sunt prezentate principiile care nu se înscriu în înțelesul de „fârtat", sau, precum observă Constantin Noica, „pentru ca lumea să se *țină* și să fie mai bună, ea trebuie să inventeze ceva mai drăcesc decât diavolul: despărțiri care să nu despartă" (Noica, 1996, p. 207).

Probabil „fârtățeala" pe care diavolul o pretinde de la Dumnezeu, ar avea mai degrabă un accent creștin care s-a impus peste mitul *fraților gemălari*, și nici într-un caz nu ar avea influențe bogomilice, fapt pe care L. Blaga îl neagă în eseul „Fârtate și Nefârtate" din culegerea de eseuri „Izvoade" (Blaga, 1972, p. 207). Mai mult, fârtățeala din narațiunile mitice ar avea o întrezărire nuanțată în celebra zicală românească: „fă-te frate cu dracul până treci puntea", adică conjunctura înfrățirii este doar o variantă de compromis de tip machiavelic, unde scopul este mai presus decât mijlocul prin care se atinge acest scop. Potrivit narațiunilor cosmogonice, Fârtatul îl angajează pe Nefârtatul în întreg procesul cosmogonic, iar prin asocierea la zicala enunțată anterior, Nefârtatul ar pretinde de la Dumnezeu această fârtăție, pentru că într-un anume fel, Fârtatul se asociază cu Nefârtatul în actul *facerii* lumii. Însă, după cum observăm în variantele acestui mit regăsit la Tudor Pamfile, unde se spune că „era o vreme când nu era lume, nici pământ, nici dobitoace, nici *poedia* asta așa de rea și șugubață de oameni ca azi, nici nimica. Nu era alta decât *văzduh* și *apă*, iar *Dumnezeu Savaon* și cu *Antihârț* locuiau tot în văzduh; acestea erau singurele făpturi pe atunci. Încolo, nu era țipenie de vreo altă făptură ori vreo altă lighioană. Necuratul *fârtățea* pe *Milostivul*, iar Milostivul îl nefârtățea, adică [atunci] când *Sărsăilă* zicea lui Dumnezeu «fârtate», Milostivul îi înturna «nefârtate»" (Pamfile, 2014, p. 14). În această variantă a mitului, naratorul popular accentuează faptul că Dumnezeu îi neagă această pretenție a dracului de a i se face frate tocmai prin formula „nefrate", adică nu îmi ești frate – Nefărtat. Observăm aici și o neasociere a lui Dumnezeu cu diavolul.

O remarcă interesantă vizavi de termenii Fârtate și Nefârtate o face Romulus Vulcănescu: „Fărtatul se relevă în folclorul mitic românesc transsimbolizat de creștinism ca un demiurg al sacrului, iar Nefărtatul ca un demiurg al profanului. Ce sacralizează unul din Fărtați profanează celălalt și invers" (Vulcănescu, 1987, p. 231). E mai degrabă o explicare în accepția mitică a lucrurilor ce nu sunt făcute bine, și chiar o justificare a existenței unor elemente rele. Asta deoarece în plan otologic, conform miturilor cosmogonice, se poate întrevedea și amprenta Nefratelui. Iar negarea de către Dumnezeu a pretinsei asocieri pe care Nefratele o tot invocă în aceste mituri, are un caracter de disociere în expresia ființială a celor create. Astfel, nu se neagă doar participarea Diavolului în actul creației, ci și existența concomitentă a două naturi divine, fapt care evidențiază în același timp singularitatea divinității.

BDD-A31207 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

Ținem să amintim și un fragment dintr-o legendă publicată de Romulus Vulcănescu din care vom da doar primul dialog dintre Dumnezeu și diavol, ilustrativ în ceea ce privește pretenția diavolului de-a fi pe același picior de egalitate cu Dumnezeu. Legenda prezintă cu lux de amănunte „apariția"/„crearea" diavolului, iar după ce acesta își face apariția i se adresează lui Dumnezeu cu următoarea doleanță: „«Bună ziua, frate dragă. Tu frați n-ai, tu prieteni n-ai; dar eu vreau să mă fac frate cu tine și prieten cu tine». Dumnezeu s-a bucurat și a zis: – «Nu-mi fi frate, ci-mi fi numai prieten; că nimeni nu-mi poate fi frate»" (Vulcănescu, 1987, p. 241). În prima legendă puteam vorbi de o negare a diavolului de către Dumnezeu într-un registru doar subînțeles. În legenda din care am citat dialogul de mai sus sesizăm că această negare este una de principiu. În etapa precosmogonică vocea narativă din legendele cosmogonice accentuează faptul că cele două ființe de la care toate au început a fi, nu sunt din aceeași substanță ontologică. Atributele personificate în Fârtat sunt diametral opuse celor personificate în Nefârtat. Așa că dacă primul este afirmat, celălalt este negat tocmai pentru a evidenția caracterul său adversativ. Pe de altă parte, putem spune că dualismul din mitologia cosmogonică românească este departe de cel maniheist. Acesta este mai degrabă un dualism ce reflectă complementaritatea celor două forțe cosmocrate proiectate pe mitonimele Fărtat și Nefărtat. Potrivit mitului amintit anterior, Nefratele este un produs accidental și crearea lui este absolut involuntară, adică un fapt neasumat. Aceasta ar fi doar o variantă a mitului în care se spune că diavolul a fost creat involuntar de către Dumnezeu. În urma analizei miturilor cosmogonice românești, prin comparație cu versiuni regăsite în alte mitologii, Mircea Eliade observă că Diavolul își face apariția chiar de la începutul acestor povestiri, ori este întâlnit de către Dumnezeu mai târziu, sau e cel „pe care-l creează involuntar din umbra lui, din scuipatul lui sau din baston" (Eliade, 1995, p. 95).

Prezentăm în continuare un fragment preluat din „Mitologie română" de Romulus Vulcănescu: „Până nu a fost lume și era numai apă mare s-a gândit Dumnezeu să facă lumea cât mai degrabă. Dar *nu știa ce fel de lume și cum să o facă*. Și se mai supără Dumnezeu că nu avea nici *frați*, nici *prieteni*. *De mânie și-a aruncat baltagul în apa cea mare*. Și ca să vezi, *din baltag crescu un arbore mare*, iar sub arbore ședea dracul" (Vulcănescu, 1987, p. 241). Astfel se prezintă crearea involuntară a arborelui cosmic din apele primordiale în urma unui acces de furie pe care l-a manifestat Dumnezeu, și care a servit drept prilej ca Diavolul să apară atât ca entitate mitică cât și ca devenire a unui principiu opus celui deja existent. În mentalitatea arhaică această legendă vine mai degrabă ca un răspuns în aceeași cheie mitică la celebra, dar și universala întrebare: *Unde malum?*.

O altă variantă a acestei legende expusă tot de Romulus Vulcănescu îl prezintă pe Nefărtat drept un produs al șarpelui ce era încolăcit la rădăcina arborelui primordial. Cert este că ambele variante ale mitului accentuează aceleași cauze prin care răul a luat ființă: „La începutul începutului, din hău îla de ape, șarpele a ieșit odată cu copaciu ăla mare din ape încleștat în rădăcinile lui. Întrebat de Fărtat cine este, a căscat gura mare și a lepădat pe Nefărtat..." (Vulcănescu, 1987, p. 245). Sunt legende în care conștiința populară explică originea răului prin momentele de plictiseală sau de furie ale lui Dumnezeu.

BDD-A31207 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

Am ales să prezentăm anume aceste legende, ele fiind și singurele care accentuează că în miturile cosmogonice românești nu putem vorbi despre un „dualism radical", ci de unul „temperat". Aceste forme de dualism le-a explicat pe larg Mircea Eliade în „De la Zalmoxis la Genghis-Han", dar și în „Dicționarul religiilor", elaborat împreună cu Ioan Petru Culianu. O chestiune specifică a acestui „dualism temperat" este că principiul ce caracterizează binele este anterior principiului ce caracterizează răul, acesta din urmă „se manifestă mai târziu și își are, în general, originea într-o eroare din sistemul pus în mișcare de primul principiu" (Eliade și Culianu, 1993, p. 136). Același motiv al apariției principiului răului în urma unei erori a principiului binelui, Eliade îl regăsește și în alte mituri cosmogonice precum este de exemplu mitul zurvanit. Eliade face o remarcă interesantă în urma acestei observații: „Răul este rezultatul unui accident tehnic, al unei inadvertențe a celui divin care oficiază sacrificiul. Cel rău nu dispune de un statut ontologic propriu: el depinde de autorul său involuntar, care-i limitează dinainte termenul existenței sale" (Eliade, 1995, p. 118). Însă acest „accident tehnic" în urma căruia a apărut negarea Fârtatului, Nefârtatul, precum și rolul pe care l-a avut în etapa cosmogonică propriu-zisă, așa cum vom observa în miturile despre crearea pământului ce urmează să le analizăm, justifică să facem o remarcă în logica scrierilor patristice – *Felix culpa*. În raportul de cauzalitate finală, răul este cel ce potențează binele. Cu alte cuvinte, potrivit miturilor cosmogonice românești, odată ce răul a apărut, fie voit sau accidental, acesta a devenit și mijlocul prin care a fost posibilă creația propriu-zisă. Anume aspectul acesta din cosmogonia populară are cele mai multe variante ale legendelor mitice, și fiecare la rândul lor, sunt diferite și individuale atât în nuanțe, cât și-n detalii. Numai Tudor Pamfile identifică zece variante ale uneia și aceleiași legende, care reflectă *din ce* și *cum* a fost creat pământul. Tot Tudor Pamfile afirma: „Dintre mulțimea de legende pe care le are poporul român cu privire la *zidirea*, *urzirea* sau *facerea lumii*, adică a *pământului*, cele mai multe vorbesc despre o tovărășie voită sau întâmplătoare dintre Dumnezeu și Diavolul" (Pamfile, 2014, p. 17).

Dintre multitudinea de detalii și nuanțe privind substanța și cantitatea materialului primordial din care a fost făcut pământul și motivul care a stat la baza inițiativei de creare a pământului, credem că cel mai important detaliu pentru cercetarea noastră, este acela că legendele respective pot fi împărțite în două categorii. Prima ar cuprinde legendele în care inițiativa de creare a pământului ar fi venit din partea Fârtatului („«Haide ș-om face pământ», zice Dumnezeu. «Haide», zice Nifărtache" (Niculiță-Voronca, 2008, vol. 1, p. 20)). Și a doua categorie cuprinde legendele în care inițiativa dată ar fi veni din partea Nafârtatului („Odată zise Diavolul: «Frate dragă, noi nu vom trăi bine, de nu ne vom înmulți: aș dori să mai plăsmuiesc pe cineva». Dumnezeu zise: «Plăsmuiește tu». Și răspunse Diavolul: «Ei, da eu nu mă pricep; că aș face eu o lume mare, de aș ști, frate dragă»" (Niculiță-Voronca, 2008, vol. 1, p. 20)). Astfel, pământul a fost creat fie din necesitatea de-a se odihni unul sau altul, fie din nevoia de-a avea o ocupație Fârtatul sau Nefârtatul, (a se vedea în acest sens Elena Niculiță-Voronca, Tudor Pamfile, Romulus Vulcănescu ș.a.).

BDD-A31207 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

Un detaliu interesant pentru cercetarea noastră evidențiază forma inițială a ceea ce avea să devină pământul, faptul că acesta a fost de fapt rezultatul unei tentative eșuate din partea Nefârtatului de a-și crea ceva tare pentru a-i servi drept loc de odihnă. Cu alte cuvinte, pământul în intențiile Nefârtatului avea o formă imperfectă, dar pe care Fârtatul a desăvârșit-o. Aducem în continuare drept exemplu două variante ale mitului cosmogonic în care naratorul popular îl prezintă pe Nefâtat drept cel ce și-a încercat mai întâi de toate puterile în ale creării pământului. Una din legende, cea culeasă de Elena Niculiță-Voronca, povestește că pământul a fost făcut după o imitație a Fârtatului care identifică totodată eroarea gravă în substanța din care Necuratul încerca să-și facă un loc pe care să șadă: „Din început era numai apă, Dumnezeu zbura pe sus ca un hulub, iar Necuratul cu trei rânduri de aripi sta în apă, și a fost strâns de niște spumă cât casa. «Ce faci acolo?», îl întrebă Dumnezeu. «Vreau să-mi fac un loc, să am pe ce ședea». «Nu face așa, că nu-i bine, ci fă cum ți-oi zice eu. Du-te în fundul mării și adă pământ în numele meu»" (Niculiță-Voronca, 2008, vol. 1, p. 20). O legendă din Bucovina analizată de Oskar Dähnhardt și preluată de către Mircea Eliade în „Satana și bunul Dumnezeu: Preistoria cosmogoniei populare românești", relatează întâlnirea lui Dumnezeu cu Diavolul, în timp ce primul călătorea cu barca peste „apele primordiale" zărește într-un bulgăre de spumă o creatură. Atunci Dumnezeu întreabă „Cine ești?", din intenții obscure aceasta refuză să răspundă, iar drept condiție a răspunsului său, roagă să fie luat în barcă. Odată luat în barcă, acesta se prezentă: „Eu sunt Diavolul". După o călătorie în care trona o îndelungată tăcere, vine o doleanță neașteptată din partea Diavolului: „Ce bine ar fi dacă am avea pământ sub picioare". Atunci Dumnezeu îi poruncește să se scufunde în ape și să aducă de acolo pământ (Eliade, 1995, p. 89-90). Or, această doleanță a Diavolului, „Ce bine ar fi dacă...", ne trimite la ideea că în viziunea mitică acesta ar avea o imaginație bogată, voință altruistă, dar absolut limitat în putința de-a face ceea ce consideră, după părerea lui, a fi „bine", „bine ar fi dacă".

O altă legendă, despre care Tudor Pamfile spune că e „unică în felul ei", surprinsă în aceeași variantă și de Elena Niculiță-Voronca (2008, vol. 1, 114-115), ne spune următoarele: Necuratul „se scufundă în adâncul mării și scoase atât pământ cât îi trebui lui ca să-și facă o turtă. Scoase dar, își făcu turta, dar cum să se folosească de dânsa nu-i trecu prin cap. Deodată își zise: «Pe lumea asta trebuie să fie vre-un Dumnezeu, care dacă l-aș întreba, m-ar învăța cum să fac și cum să dreg». Nu apucă însă să-și sfârșească rostirea dorinței, că iată și pe *Dumnezeu* răsărindu-i înainte și zicându-i: «Eu sunt. Ce vrei?». «Am turta asta de pământ și nu știu ce să fac cu dânsa». Dumnezeu luă turta și începu s-o întindă în toate părțile; și o tot întinse, și o tot trase, până ce dintr-însa făcu pământul nostru acesta, după cum îl vedem" (Pamfile, 2014, p. 22-23). Această din urmă legendă, chiar dacă are un context mai larg din punct de vedere al problematicii ontologice pe care o abordează, totuși ceea ce ne atrage atenția noastră este tocmai partea în care Dracul e perceput de legendele noastre populare ca fiind mare meșter, după cum observă și Constantin Noica: „dracul e meșter mare și are meritul, într-o lume pornită spre

BDD-A31207 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

lenevie, că e plin de ambiții" (Noica, 1996, p. 189). În mitologia română universul nu a fost creat din nimic, *Ex nihilo*, ci mai degrabă din starea deja existentă a lucrurilor, adică *ex onton*. Turtița de pământ din legendele populare trebuia să fie făcută dintr-o „sămânță de pământ", adusă de Necuratul în gură, sub unghii sau între cele trei degete (cu referire la elementul ritualic în care se poate face cruce cu primele trei degete împreunate ale mâinii drepte) de pe fundul „apelor primordiale". Se înțelege că cel mai activ dintre actanții primordiali ai cosmogoniilor populare românești este Nefârtatul. Prin neastâmpărul și datorită limitelor pe care totuși le recunoaște că-i sunt impuse de Dumnezeu devine cel ce pune în mișcare, adică un dute-vino pe care Fârtatul nu era dispus să-l facă. Ținem să precizăm că în investigația noastră e vorba despre un alt Dumnezeu zugrăvit cu alte atribute decât „Dumnezeul creator și cosmocrat al iudeo-creștinismului". Referitor la acest aspect, Mircea Eliade, în capitolul „Satana și bunul Dumnezeu" din cartea „De la Zalmoxis la Genghis-Han" remarcă: „în legendele cosmogonice de care ne ocupăm, la fel ca și în alte teme folclorice, avem de-a face cu un alt tip de Dumnezeu; suferind de singurătate, simțind nevoia să aibă un tovarăș cu care să facă Lumea, distrat, obosit, și, în cele din urmă, incapabil să desăvârșească creația numai cu propriile lui mijloace" (Eliade, 1995, p. 97). Dumnezeul din cosmogonia românească este zugrăvit cu puternice însușiri antropomorfizate, ca oboseala, de exemplu.

Mitul scufundării diavolului în „apele primordiale", numită în popor și „Apa Sâmbetei", pentru a lua de acolo „sămânța de pământ" pentru ca Dumnezeu să poată modela mai departe toată suprafața pământului, este publicat în variante diferite de către Elena Niculiță-Voronca, Simeon Florea Marian, Ioan-Aureliu Candrea ș.a. Potrivit mitului, anume în variantele publicate de către Tudor Pamfile și Nicolae Cartojan, singurul element existent dimpreună cu inițiatorii primordiali ai actului cosmogonic este apa – numită de către hermeneuți „apele primordiale". Prin urmare, aceste mituri redau starea de început ale celor ce încă nu erau descrise în Cartea Geneza capitolul I, mai cu seamă redau acel hău fără margini așa încât să poată fi reprezentat și ilustrat prin imaginea apei. În concepția arhaică „Apele primordiale semnifică, așa cum știm, un mediu complet indeterminat sau preformal, instabil" (Afloroaiei, 2009, p.29). În aceste mituri Dumnezeu știe cu siguranță că din adâncul „apelor primordiale" ar fi posibil de adus „sămânță de pământ", cu excepția unor mituri în care Dumnezeu a trimis creaturi chtoniene, precum broasca, să vadă dacă acest fapt este sau nu posibil (Otesu, 2002, p. 53).

Pe lângă întinsul de ape, ca element preexistent actului de creație, este și pământul, însă acesta, după cum ni-o spun legendele cosmogonice, trebuia adus la suprafață pentru a putea servi drept material prim. Aspectul dat este comentat de către Gheorghe Vlăduțescu în felul următor: „Umblând pe deasupra apelor fără sfârșit, Dumnezeu și Diavolul, ca arhitecți ai lumii sunt într-o anume dependență, unul de celălalt și amândoi de altceva din afara ființei lor. Căci, hotărându-se: «Haide ș-om face pământ», Dumnezeu îl trimite pe Diavol să aducă o mână de lut din adâncurile apelor. Primordiul prin urmare era o materie totală, procurând creației elementele de bază, pentru că, apoi, din amestecul de apă și pământ aveau să fie făcuți până și oamenii" (Vlăduțescu, 2012, p.17).

BDD-A31207 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

Nu întâmplător legendele vorbesc despre necesitatea scufundării în „Apele primordiale" ca fiind o condiție absolut necesară în tot procesul de creație. Or, aceasta ar fi, poate, o latură ritualică cu semnificație profundă, sau după cum afirmă Mircea Eliade „Cufundarea în apă simbolizează în schimb regresiunea în preformal, reintegrarea în modul nediferențiat al preexistenței. Ieșirea din apă repetă actul cosmogonic al manifestărilor formale; imersiunea echivalează cu o disoluție a formelor" (Eliade, apud: Afloroaiei, 2009, p. 158). Sunt mituri care relatează că scufundarea în „apele primordiale" pentru a scoate de acolo pământ, ar fi fost făcută de către Dumnezeu, iar Diavolul voind să zădărnicească acest proces, a început a-l împrăștia peste suprafața de ape, „Pământul era sub apă și Dumnezeu s-a scufundat și a aruncat țărâna afară. Dracul o împrăștia, ca să nu reușească Dumnezeu să facă ce voia. Dumnezeu l-a învins și, suflând deasupra pământului scos deasupra apei, acesta s-a întors ca o pătură" (Brill, 2005, vol. 1, p. 126). Într-o altă variantă a legendei despre cum a fost creat pământul, publicată de Ovidiu Bârlea, Fârtatul, adică principiul creației, în raport cu Diavolul, are puteri limitate, ba chiar lipsit de autoritate față de Nefârtat. Iar „sămânța de pământ", care trebuia adusă din adâncul „apelor primordiale", nu a fost adusă după cum i se porunci, ci mai degrabă printr-un șiretlic spre a-l determina să i-o aducă: „Au fost, înainte de a fi lumea, numai Dumnezeu și diavolul. Nu era pământ, nu era nimic. Dumnezeu zicea către diavol «nefârtate», iar diavolul zicea către Dumnezeu «fârtate». Dumnezeu era mai cuminte ca diavolul. Dar nu avea așa putere ca diavolul. Odată, Dumnezeu s-a făcut bolnav și venind diavolul, l-a întrebat: «Ce ți-e, frate?». Dumnezeu a răspuns: «Mi-e rău, nefârtate, mor. Îmi trebuie pământ». Atunci diavolul, ca să nu-și piardă pe tovarășul său, a intrat în fundul mărilor, și-a umplut mâinile de nori și până a ieșit afară, a pierdut tot din mâini, rămânându-i numai sub unghii. De aceea se vede și azi la oameni sub unghii negru. Dumnezeu, cu minte și înțelepciune, a scos de sub unghiile diavolului și a făcut o fărâmiță și a început Dumnezeu a urzi pământul" (Bârlea, 1981, vol. 1, p. 81-82). În cele mai populare variante ale legendei despre crearea pământului, pământul a fost adus la porunca lui Dumnezeu, dovada unui mod de subordonare a Nefârtatului. Actul de luare a pământului *per se* trebuia să fie făcut în numele Fârtatului, drept condiție ca „sămânța de pământ" să nu fie spălată la întoarcere. Numai că aici ies la iveală primele indicii ale nesupunerii Diavolului.

Încercarea de a lua pământ doar în numele lui propriu și nu în numele lui Dumnezeu, este de fapt o tentație de a-și însuși anumite momente ale creației, iar după cum vom vedea și în celelalte mituri românești din etapa cosmogonică propriu-zisă, dar și cele din etapa postcosmogonică, este o continuă încercare de-a-și însuși Creația în totalitate. Încercarea este zădărnicită și chiar limitată de către Dumnezeu. Până la urmă Diavolul este determinat să se supună condiționalității impuse fără de care nu poate fi adusă „sămânța de pământ". În plus, drept pedeapsă pentru actul de nesupunere, Diavolul riscă să nu mai poată ieși la suprafață. Unele mituri spun că Dumnezeu îngheța apa la fiecare luare de pământ doar în numele Diavolului (a se vedea în acest sens mitul relatat de către Elena Niculiță-Voronca), altele spun că acesta se scufunda tot mai mult cu cât încăpățânarea lui nu înceta să se manifeste (a se vedea mitul relatat de Tudor Pamfile).

BDD-A31207 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

Din această primă confruntare cu Nefârtatul ce vrea să-şi asume de unul singur Creaţia observăm şi limitele acestui actant cosmogonic. Fără a se supune principiilor impuse de către Dumnezeu, el nu poate realiza nimic pe cont propriu, aşa că în cele din urmă ia pământ şi în numele lui Dumnezeu, „«Apoi dar lasă să fie şi într-al lui». Când a zis vorbele aceste, atâta pământ a rămas cât era pe sub unghii, şi cu acela a ieşit afară" (Niculiţă-Voronca, 2008, vol. 1, p. 20). În mitul expus de Tudor Pamfile se accentuează că a rămas sub unghii atâta pământ cât a luat în numele lui Dumnezeu, atâta cât putu „să scobească pe sub dânsele cu un pai". Aşa că din acele câteva firicele de pământ scoase de sub unghia Nefârtatului, „făcu Ziditorul o turtiţă, a suflat-o, a păturit-o cu palmele şi a mărit-o astfel până când turta s-a făcut ca un pat" (Pamfile, 2014, p. 17-18). Aşadar, mitul cosmogonic românesc relatează că pământul în starea sa iniţială avea formă lenticulară, pentru că scopul în sine al facerii pământului era acela de-a putea „sluji la amândoi ca pat" (Vlăduţescu, 2012, p. 26), şi nicidecum nu se urmărea extinderea sa. Acest fapt a fost o consecinţă ulterioară, apărută în urma unui act involuntar, însă asumat de către Dumnezeu.

În continuarea actului cosmogonic, relatat de către legendele populare româneşti, se evidenţiază motivul odihnei, pe care îl regăsim şi în alte multe mituri, şi chiar în Creaţia de la începutul cărţii *Geneza*. Ne referim la odihna lui Dumnezeu de după munca creaţiei. Doar că în mitul cosmogonic românesc, oboseala lui Dumnezeu, la fel ca şi odihna sa, sunt premise, în care răul se poate manifesta. Când Dumnezeu ca entitate a „binelui" nu se mai produce, nu se mai manifestă, atunci Diavolul ca entitate a „răului" este cel ce se produce, se manifestă. Referitor la această oboseală a lui Dumnezeu, Mircea Eliade subliniază: „Dumnezeu vrea să se odihnească sau simte nevoia să doarmă: ca ţăranul după o zi de muncă, adoarme profund, în aşa fel încât nu mai simte nici măcar că-l împinge Diavolul. E adevărat că în asemenea povestiri populare Dumnezeu suportă de multe ori o puternică antropomorfizare. Totuşi, în mitul nostru, oboseala şi somnul lui Dumnezeu par nejustificate, căci, în fond, Dumnezeu n-a făcut nimic: Diavolul este cel care s-a scufundat de trei ori (şi nu simte nevoia numai pentru atâta să se culce), iar Pământul s-a dilatat considerabil doar prin «magie»" (Eliade, 1995, p. 95-96). Cu venirea nopţii, deşi delimitarea dintre zi şi noapte nu este atestată în mitologia cosmogonică românească, putem observa că principiul răului devine cel mai activ, adică cel ce se produce ca forţă în manifestare, pe când principiul binelui, adică Dumnezeu, nu se produce ca forţă activă, ci ca una pasivă şi totodată productivă, în sensul desăvârşirii creaţiei („Vine seara, se culcă alături, dar Nifârtache îl tot împinge pe Dumnezeu să-l înece. Şi la tot împins toată noaptea; când se uită a doua zi, era pământ cât este şi astăzi, el tot creştea sub Dumnezeu" (Niculiţă-Voronca, 2008, vol. 1, p. 20)). În legătură cu aceasta, iată ce spune Adrian Şuştea: „în legendele cosmogonice poporane o atare situaţie, acea a epuizării principiilor în act, este sugerată de «starea de oboseală» a lui Dumnezeu şi a Dracului la limita timpului lor oportun. Aşa, de pildă, se spune că la venirea nopţii Dumnezeu este cuprins de oboseală, în urma efortului depus la actualizarea «turtiţei», deci, în raport cu oportunitatea, el suferă oricum o schimbare care-l situează într-o stare pasivă. Tot aşa se întâmplă şi cu Dracul: la ivirea zorilor, el reclamă aceeaşi stare de oboseală, datorată însă încercării nocturne de a-l răsturna pe Dumnezeu în apă spre cele patru direcţii cardinale" (Şuştea, 2007, p. 118).

BDD-A31207 © 2020 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

Aşadar, principiul binelui se manifestă în actul creaţiei, adică „magia” prin care pământul creşte sub Dumnezeu, tocmai în evoluţia şi manifestarea răului. În înţeles arhaic, răul este absolut necesar pentru ca binele, manifestat ca principiu, să se producă atât ca putere creatoare, cât şi pentru a contrabalansa răul produs sau care se produce.

Referitor la stadiile şi „timpul oportun” în care principiul contrar se manifestă, respectiv se produce, tot Andrian Şuştea susţine: „Cosmogonia poporană presupune aşadar un stadiu diurn, marcat prin apariţia «turtiţei» primordiale şi considerat a fi, în ordinea devenirii, expresia unei perfecţiuni relative, dar şi un stadiu nocturn, întruchipat de însăşi desăvârşirea Universului, care evocă neîndoielnic chipul perfecţiunii depline. Oricare dintre cele două trepte ale devenirii este susţinută de un agent cosmogonic, care imprimă materiei o dimensiune a perfecţiunii. Fiindcă Dumnezeu săvârşeşte întocmai ceea ce şi-a propus, lucrarea lui este perfectă şi reprezintă dimensiunea diurnă a cosmogoniei. Apoi, întrucât Dracul socoteşte că din «turtiţa» zămislită de Dumnezeu ar putea organiza lumea pe formula fluxiunii cvadripartite, se cheamă că universul astfel realizat reprezintă dimensiunea nocturnă a cosmogoniei” (Şuştea, 2007, p. 84-85). Într-un alt mit relatat de Elena Niculiţă-Voronca se spune că Diavolul nu s-a lăsat de planul său de a lua în stăpânire pământul, sau de a rămâne de unul singur pe toată suprafaţa apărută în urma tentativei sale de a scăpa de Dumnezeu. Atunci „Diavolul, văzând că nu-l poate îneca pe Dumnezeu (după ce a făcut pământul), a luat un topor şi a început a sapa gropi adânci în pământ, doar l-ar putea sparge, să dea de apă, ca pe acolo să-l poată arunca, dar pământul şi-n fund creştea” (Niculiţă-Voronca, 2008, vol. 1, p. 28). E acelaşi principiu – cu cât mai mult se manifestă răul, cu atât mai bine se formează pământul. Aşa că „turtiţa” ce plutea pe ape, datorită manifestării răului, şi-a extins suprafaţa şi chiar a căpătat o bază solidă peste care să se sprijine. În felul acesta este explicată şi transformarea pământului de la forma lenticulară la cea ovoidală.

Un rol important îl are Nefârtatul şi în următoarea etapă din procesul cosmogonic, mai cu seamă datorită rolului său, cum mai spune Tudor Pamfile, în „ferecarea pământului”. În unele cazuri e vorba de sfinţirea lui, sau „bogoslovirea”, iar în alte cazuri de ajustarea pământului nou creat la „ţarcul cerului”. Deşi majoritatea miturilor vorbesc despre sfinţirea pământului ca fiind un proces produs exact în momentul în care Dumnezeu a fost împins de Diavol spre toate cele patru puncte cardinale, în rezultatul căruia a fost făcut semnul crucii. Într-o altă variantă a mitului, se spune că Nefârtatul îl căra în braţe pe Dumnezeu spre cele patru direcţii ale lumii pentru a scăpa de el, timp în care Dumnezeu sfinţea în urma Nefârtatului pământul, dimpreună cu semnul crucii care rezulta din cărarea lui într-o parte şi-n alta, („Necuratul fuge cu Dumnezeu în braţe ca să-l înece la malul apei spre răsărit, spre apus, apoi la miază-noapte şi în urmă spre miază-zi, dar pământul crescând, nu izbuti. A doua zi Necuratul află de la Dumnezeu că în chipul acesta pământul a fost *blagoslovit* prin semnul *Sfintei cruci*” (Pamfile, 2014, p. 18)). Cert e că „bugoslovirea”/„sfinţirea” pământului se produce tot în rezultatul manifestării răului, odată ce răul se produce, binele se manifestă chiar şi în starea pasivă a sa, după modelul lui *felix culpa*, care la rândul său ar ieşi din principiul *multum malum, multum bene* sau, cu o aserţiune a lui Andrian Şuştea, „cu cât Dracul e mai activ, cu atât mai intens este şi procesul de actualizare a «binelui»” (Şuştea, 2007, p. 198).

BDD-A31207 © 2020 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

Referitor la acele variante din miturile cosmogonice, unde pământul nou creat era prea mare ca să mai încapă în „țarcul cerului", acestea vorbesc în principiu despre o eroare, sau despre un fapt produs intenționat, precum a fost bunăoară încercarea ariciului de a zădărnici planul lui Dumnezeu, care a depănat prea multă ață la formarea ghemului de pământ „socotind în mintea lui că mai bine ar fi dacă ar fi pământ mai mult" (Pamfile, 2014, p. 23-24). Însă pentru înlăturarea acestei erori, Dumnezeu este nevoit să apeleze la Antihârț (alt personaj din mitologia cosmogonică românească) după sfat. Desigur, multe dintre aceste mituri, aflate oarecum în corelativitate tematică cu motivul amintit anterior, spun de asemenea că în locul Dracului, care cunoștea rezolvarea acestei probleme, sunt prezente niște creaturi chtoniene, precum ariciul, cârtița, cățelul pământului ș.a. Datorită conotațiilor simbolice acestea manifestă de asemenea un grad înalt de obscuritate înrudită cu cea a Necuratului sau, după cum spune Andrei Șuștea, Dracul, cel de-al „doilea demiurg", „este personajul care însumează atributele tuturor făpturilor cu un așa-zis rol auxiliar în cosmogonie" (Șuștea, 2007, p. 152). După o legendă din județul Suceava, se crede că „după ce s-a făcut pământul prea mare, astfel că «nu încăpea în văzduh», Dumnezeu s-a sfătuit cu *Antihârț* și din lumina capului lui Sărsăilă a ieșit sfatul ca Dumnezeu să mai tragă pământul de margini, ca prin încrețirea lui în chipul acesta să se nască dealurile și văile" (Pamfile, 2014, p. 37). În cazul dat, Diavolul ar fi cel ce-ar deține niște cunoștințe cosmogonice ascunse, pentru că „paradigma creației nu se află în gândirea demiurgului" (Șuștea, 2007, p. 139-140), ci, dacă am contianua/extinde această idee, detaliile creației, sau modelul acesteia, aparțineau celuilalt principiu, Nefârtatului.

Astfel, lumea, în priceperea populară arhaică, nu este altceva decât paradigma prestabilită ce a luat ființă fie după priceperea și chibzuința Diavolului precum am observat, fie după cel al făpturilor chtoniene. Mihai Coman afirmă, bunăoară, că în povestirile populare „lumea se face după chipul și modul de a fi al ariciului; în ele, în consens cu mecanismele specifice gândirii mitologice, microcosmosul (ariciul) oferă imaginea și modelul macrocosmosului (pământul)" (Coman, 1986, p. 81). Prin urmare, cosmosul creat după acest model este nu atât rezultatul activității imaginare ale Nefârtatului, cât mai degrabă formula ideală peste care și principiul advers și-a pus amprenta, pentru ca această formă a universului să poată avea și niște accente individualizate, adică independente de principiul creator al Fârtatului. În acest caz, diavolul, observă Ovidiu Papadima, „are menirea să explice în cosmogonia noastră tocmai accidentul, spărtura în cristalul perfect al creației divine" (Papadima, 1995, p. 24).

Impasul cosmogonic este, așadar, depășit prin armonizarea stihială și prin remodelarea cosmosului deja existent, timp în care Dracul a avut un rol decisiv. Cu riscul de a suprasolicita citarea din Adrian Șuștea, ținem să mai aducem o afirmație interesantă din cartea acestui autor „Sphaera Mundi": „Dracul făurește lumea alături de Dumnezeu. În împrejurări dintre cele mai diverse, el deține un rol considerabil, dacă ne gândim fie și doar la faptul că fără contribuția lui lumea n-ar fi astăzi decât imaginea unei erori cosmogonice. De altfel, puterea creatoare a lui Dracul este vizibilă mai cu seamă în acele momente de «criză», când absența unor soluții cosmogonice determină intervenția lui" (Șuștea, 2007, p. 333).

BDD-A31207 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

Potrivit legendelor populare românești, următoarea etapă din procesul cosmogonic este cea în care Nefârtatul purcede la făurirea unor detalii importante ale cosmosului, asumându-și în felul acesta rolul de *Trickster*. Legendele ni-l prezintă chiar ca fiind cel ce l-a „meșterit" pe om (ca să evităm noțiunea de „creat" sau „făcut"). Dacă în prima etapă din procesul cosmogonic propriu-zis, Fârtatul a fost cel care comitea erori în facerea lumii, atunci în etapa de după facerea pământului, Nefârtatul este cel ce meșterește, iar cel ce meșterește este și cel mai predispus să greșească, după analogia celebrului principiu „numai cine nu face nimic nu greșește". Așa că Dracul comite grave erori prin care acel lucru făcut de el nu poate fi ca atare sau nu poate fi funcțional. Întocmai după celebra spusă „Bun e Dumnezeu, meșter e dracul", procesul facerii este acum dominat de către Nefârtat în momentul brut, pe când desăvârșirea lucrurilor făcute de acesta vin din partea Fârtatului.

Este aici o vădită conlucrare între principiile auctoriale ale cosmogoniei românești. Însă cele meșterite de către Nefârtat se dovedesc a fi elemente lepădate de acesta, pentru că tot el este cel ce-și dă seama de nefuncționalitatea celor făcute. În fond, toate legendele ce relatează facerea unor lucruri precum casa, carul, ciubotele, scripca, plugul, moara ș.a., au același adagio narativ de început. Dracul „meșterește" ceva pentru sine, adică cu utilitate proprie, după care observă că nu îi poate fi de folos și i-l dă Fârtatului, care-l face să fie folositor. Iată, de exemplu, cum au fost făcute ciubotele după o legendă publicată de către Elena Niculiță-Voronca: „Dracul a făcut ciubotele. A făcut mai întâi o ciubotă să se încalțe, și tot baga amândouă picioarele într-însa; nu-i venea în minte să facă altă ciubotă pentru celalt picior. Vine Dumnezeu: «Dă-mi-o mie, că tot nu știi ce să faci cu ea!» - «Dată să-ți fie!» «Mai fă una ca asta». Dracul se apucă și mai face una. Atunci Dumnezeu s-a încălțat și dracul tare s-a minunat. Iar Dumnezeu le-a dat la oameni și de atunci avem ciubote" (Niculița-Voronca, 2008, vol. 1, p.22). Cele două principii cosmogonice lucrează parcă în același tandem pentru completarea și desăvârșirea creației: unul face, celălalt isprăvește. Comentând această conlucrare dintre Fârtat și Nefârtat, Mircea Păduraru afirmă: „De această dată, Nefârtate are inițiativa în creație, iar Fârtate își asumă rolul de *Trickster*. Este conținut aici modelul pentru explicația imaginară a apariției tuturor lucrurilor: lupul, casa, carul, ciubotele, moara ș .a. m. d. Poate dracul le concepe, însă întotdeauna ceva îi scapă și are nevoie de intervenția lui Dumnezeu" (Păduraru, 2012, p. 47). Am putea spune că armonia sau accentul definitivării este tocmai ceea ce-i lipseau lucrurilor pe care le-a făcut Dracul, precum este bunăoară scripca făcută tot de el: „Și scripca tot el a făcut-o. Numai borțile la scripcă, ca să răsune, nu le-a fost făcut. (Alții zic că lemnișorul, pe care se ridică strunele, nu l-a știut pune). Dumnezeu a venit și a isprăvit, și acu avem scripcă de cântat. (Scripca se zice că mai întâi decât toate cele a făcut-o)" (Niculiță-Voronca, 2008, vol. 1, p. 23). Nefiind în stare să definitiveze sau să le găsească utilitate practică lucrurilor pe care le-a meșterit, Nefârtatul nu apelează la Fârtat ca să-l ajute, pentru că Dracul nu putea vedea finalitate în lucrurile făcute de el. De aici și ușurința cu care-și abandonează obiectele. Expresia „Dată să-ți fie!" întâlnită în aceste legende vorbește mai degrabă de o disperare pe care o manifestă Nefârtatul în actul creației, decât că îi lipsește inteligența creatoare. Pricina e că actul în care se angajează el

BDD-A31207 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

să facă ceva este doar pentru sine. Inteligența creatoare a Fârtatului constă în finalitatea produsului creației sale – folosul pentru om. „Diavolul, opinează Gheorghe Vlăduțescu, apare în multe din actele sale spirit al ordinii și, când începe istoria umană, erou civilizator. Numai în aparență, însă, pentru că el nu întreprinde pentru om, ci pentru sine. Antropocentrismul este înlocuit de un democentrism, chiar dacă, după multe variante, Satana ar fi creat omul și atâtea lucruri utile lui" (Vlăduțescu, 2012, p. 132).

Tot ca un produs al elementelor meșteșugite de către Nefârtat este și omul. În acest sens am identificat la Elena Niculiță-Voronca următoarea legendă: „Pe om dracul l-a făcut din lut și a început a vorbi la dânsul; dar lutul nu-i răspundea. Trece Dumnezeu pe acolo și îl întreabă ce face. «Ia, fac și eu, numai nu vorbește!» «Dă-mi-l mie"» «Dat să-ți fie!» Dumnezeu a suflat duh sfânt omului și a început a vorbi. Atunci dracul de ciudă face: «Ptiu!» și l-a stupit tot. Dumnezeu l-a întornat pe om cu ceea ce era afară înlăuntru și pe dinafară l-a făcut așa cum e acuma. De aceea omul nu-I curat înlăuntru și noi de aceea stupim, pentru că ne-a stupit atunci dracul. Noi de câte ori stupim, pe dânsul îl stupim" (Niculiță-Voronca, 2008, vol. 1, p. 23). Fârtatul își face apariția în momentul în care Dracul caută cu disperare elementele care să consacre lucrului creat o anumită utilitate. Până la acest moment, legendele nu spun nimic despre Fârtat. Acesta se odihnește sau nu este activ, timp în care Dracul este pus pe meșterit. Dacă cel căruia îi spune frate îl tot neagă, își face singur un prieten spre a avea cu cine să vorbească. Așa că de urât ce îi era, și din nevoia de comunicare, dracul îl face pe om din lut, imitând astfel, după cum spune Ovidiu Papadima, gestul creației divine (Papadima, 1995, p. 24). Doar că scopul pentru care acesta a fost făcut, nu poate fi realizat, și atunci intervine Fârtatul cu luarea în posesie a lucrului tocmai făcut, și-i dă acea utilitate râvnită de drac. Așa că omul, după legendele populare, are două părți, una vizibilă, materială – creată de drac, și alta invizibilă – suflul de viață care face posibil ca acesta să fie ca atare – creat de către Dumnezeu. Vorbind despre acest aspect, Nicolae Cartojan susține: „Omul este astfel creațiunea a două puteri antagonice; de aici conflictul între cele două elemente cari constituie viața omenească: trupul, creațiunea puterii satanice, este mărginit, pieritor și imperfect și târăște sufletul spre vițiu și păcat; sufletul, creațiunea lui Dumnezeu, este imaterial, nemuritor și desăvârșit, tinzând să se desfacă din închisoarea trupului, ca să se înalțe spre cer" (Cartojan, 1974, vol. 1, p. 22). Modelul dualist care a inspirat imaginația arhaică, are rolul de a delimita ce este al lui Dumnezeu și ce e al Diavolului din constituția umană.

Un alt aspect interesant care nu scapă legendelor cosmogonice este și facerea femeii. În legătură cu aceasta, Aurel Cosma jr,. remarcă: „Povestirile românești despre crearea femeii, în cea mai mare parte sunt originale și sunt produse de spiritul satiric al poporului nostru, care a căutat să ironizeze tot ce privea sexul feminin. După aceste istorisiri, cu fond de dualism mazdeist, Eva n-a fost făcută din coasta lui Adam, ci din coada Diavolului, sau după alte variante din coada unor animale, cum ar fi pisica, vulpea sau câinele" (Cosma, 2015, p. 102-103). Am putea spune că, dacă nu e una, atunci e alta – nici facerea femeii nu putea să fie posibilă fără intervenția dracului. Dacă aceasta e făcută exclusiv de către Dumnezeu și la inițiativa lui, fără ca dracul să fie implicat, atunci, potrivit mitului,

BDD-A31207 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

materia primă din care femeia este constituită, nu putea fi alta decât coada de drac, explicând astfel, după cum admite Mircea Păduraru, „superioritatea femeii sub raportul vicleniei din basmele și legendele românești” (Păduraru, 2012, p. 49). Acest fapt a alimentat o mulțime de superstiții legate de femeie și de felul ei de a fi, regăsite, bunăoară, la modul direct al mitului, în „Povestea lui Stan Pățitul” de Ion Creangă sau în nuvela „Kirr Ianulea” de I.L. Caragiale ș.a. Or, după cum am putut observa, principiile cosmogonice care au participat activ în tot procesul creației, Fârtatul și Nefârtatul, și-au asumat fiecare la momentul oportun anumite elemente. Însă, dacă un anume element este creat la inițiativa unuia, atunci celălalt va veni cu propria contribuție, oferind astfel măsurii artizanale conturul definitoriu, și aceasta nu prin negarea celor făcute, ci prin complementarea lor. Aceste principii creatoare întâlnite în miturile cosmogonice românești desăvârșesc universul prin afirmarea principiilor contrare pe care le reprezintă, dar și din nevoia ca aceste principii să fie împreună. Comentând cu unele rezerve miturile cosmogonice culese de Elena Niculiță-Voronca, cu sensul că nu se alătură înțelesului de Fârtat/Nfârtat acceptat de R. Vulcănescu, Victor Kernbach, fiind silit de logica circumstanțelor exprimată în aceste mituri, face următoarea observație: „Fârtatul și nefârtatul sunt doi demiurgi concurenți, însă – deși unul e mai puternic – nici unul din ei nu este atotputernic, fiecare având nevoie de celălalt pentru opera comună, a cărei arhitectură ei o tatonează împreună, fără a o desăvârși vreodată” (Kernbach, 1994, p. 217-218).

Etapa post-cosmogonică din procesul facerii este caracterizată ca fiind momentul în care se împarte sfera de influență ale principiilor primordiale, căderea îngerilor, păcatul omului primordial, „disoluția cosmică” sau *separatio mundi*, precum și tendința omului de recuperare a comuniunii pierdute cu Dumnezeu. După credințele cosmogonice arhaice se credea că cerul era aproape de pământ, așa încât omul îl putea atinge cu ușurință. Ion Otescu reproduce următoarea legendă: „La facerea lumii, cerul era foarte aproape de pământ; însă omul, cum e nesinchisit din fire, nu și-a dat seama de această bunătate cerească, că nu era puțin lucru pentru om să aibă pe Dumnezeu în preajma lui, ca să-i poată cere sfatul, ca unui bun părinte, oricând avea nevoie. Nesinchiseala a ajuns așa de departe, că într-o zi o femeie a aruncat spre cer o cârpă murdărită a unui copil, cârpă cu care era cât pe aci să mânjească cerul. Și atunci Dumnezeu s-a mâniat foc, și a depărtat cerul atât de demult că nu degeaba zicem noi: «departe cât cerul de pământ»” (Otescu, 2005, p. 57). După alte variante a acestei legende, se spune că vinovat de depărtarea cerului de pământ s-ar face un „cioban nesocotit”, sau din cauza unei mătuși care se certa cu Dumnezeu. Despre această mătușă se spune că a aruncat „cu scârnă în Dumnezeu”. Și atunci „s-a supărat Dumnezeu foc pe oameni și s-a suit în cer cu toți sfinții și s-a înălțat cerul cum se vede azi, sus” (Olteanu, 2015, p. 100).

Într-un anume sens, nu depărtarea cerului de pământ este motivul cheie din mitologia cosmogonică, ci mai degrabă motivul pierderii comuniunii omului primordial cu Dumnezeu. Iar păcatul, sau *hybris*-ul pe care l-a comis omul, a fost posibil datorită neglijenței femeii. De remarcat este faptul că *hybris*-ul comis de femeie urmărește același scenariu mitic expus în cartea *Genezei*, care a dus la ruperea legăturii cu Dumnezeu, asociat în mare parte cu „căderea” sau cu „păcatului original”.

BDD-A31207 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

După Mircea Eliade, acest motiv poate fi regăsit sub diferite forme si în alte tradiții arhaice: „Tradițiile ne vorbesc, într-adevăr, despre un timp mitic în care omul comunica direct cu zeii cerești; urcând pe un munte, pe un arbore, pe o lină etc. Primii Oameni se puteau ridica la Ceruri cu adevărat și fără efort". Prin urmare, această stare paradisiacă a suferit un declin, și „În urma unui eveniment mitic oarecare (în general, o eroare de ritual), comunicațiile dintre Cer și Pământ au fost rupte (Arborele, liana au fost tăiate etc.), iar Dumnezeu s-a retras în Înaltul cerului", fapt care, în urma acestei izolări zeul accesibil omului a devenit un *deus otiosus* (Eliade, 1994, 206-207), Dumnezeul retras, care nu se mai manifestă în această lume, adică Cel absent. În cazul dat, ceea ce definește răul sunt deja faptele pe care omul le comite, iar acest motiv, afirmă Eliade: „Este o expresie mitică a desolidarizării lui Dumnezeu de rău și de umanitatea păcătoasă" (Eliade, 1995, p. 97). Creatorul nu se mai face părtaș faptelor reprobabile ale oamenilor, pentru că prin acestea a fost pervertită până și creația, care a devenit în cele din urmă imperfectă. Iar prin izolarea și îndepărtarea de acest rău produs în interiorul creației, *deus otiosus* (-ul) nu se mai face „răspunzător de neajunsurile existenței" (Blanariu, 2009, p. 297-304).

După cum am observat, aceste narațiuni populare sunt reprezentări mitice despre îndepărtarea lui Dumnezeu de om, sau despre pierderea stării primordiale pe care o avea omul înaintea comiterii faptei de *hybris*. Faptă despre care miturile românești nu spun nimic că ar fi fost săvârșită la îndemnul diavolului, ci evidențiază că aceasta s-ar fi produs din cauza înclinației omului spre cele rele. Iar această înclinație s-ar explica prin faptul că o parte din substanța din care e făcut îi aparține sau i se datorează diavolului (coada de drac din care a fost făcută femeia sau omul primordial meșterit de către Nefârtat). Noua realitate ontologică în care s-a pomenit omul, cerul depărtat și lipsit de posibilitatea comunicării cu Dumnezeu, alimentează un alt motiv mitic destul de răspândit în imaginarul popular românesc, cel al recuperării stării primordiale. Despre această năzuință a omului ne mărturisește o legendă publicată de Ion Otescu în „Credințele țăranului român despre cer și stele", în care sunt descrise ostenelile omului de-a ajunge la Dumnezeu, dar și anevoioasa cale pe care este nevoit s-o parcurgă. Legenda redă destul de amănunțit pelerinajul omului spre cer cu un simbolism aproape fascinant. Fiind conștient de lungul drum ce-l așteaptă, își ia cu el toate necesare vieții de zi cu zi: carul, boii, candela, crucea de pe biserică, fântâna, barda, securea, coasa, plugul, cățelul, cloșca cu pui, și multe altele, într-un cuvânt toate preocupările lumii. Mergând după analogia simbolică, toată lista de bunuri expusă în legendă, nu cuprinde altceva decât grijile pământești pe care le are omul, care desigur pot fi și ele o piedică în calea de recuperare a stării primordiale. Pe lângă toate acestea mai este și diavolul care are rolul de-a zădărnici această năzuință a omului. Legenda înfățișează cu detalii fascinante lupta omului cu diavolul, luptă care parcă mai are mult până a se încheia, însă din care omul va ieși biruitor, desigur, cu ajutorul lui Dumnezeu: „Omul mai are mult până să ajungă la Dumnezeu; însă pentru că i-a ajutat Dumnezeu să învingă pe diavolul, căci omul nu poate face nici o ispravă fără ajutorul lui Dumnezeu, omul e încredințat că Dumnezeu tot nu l-a uitat, deși și-a îndepărtat cerul de el; și că Dumnezeu îl va ajuta pe om, oricând omul va ruga pe Dumnezeu, cu credință și suflet curat" (Otescu, 45-47).

BDD-A31207 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

În cazul dat Diavolul apare descris în nuanță testamentară, este adversarul declarat al omului. Dar răul din narațiunile mitice românești este perceput în același timp și ca un element necesar pentru purificarea sufletească, e aproape „un dat necesar al existenței" (Papadima, 1995, p.21). Răul este necesar și pentru ca binele săvârșit de om să triumfe sau ca omul să primească, în urma întâlnirii cu răul, certitudinea că năzuințele sale sunt într-adevăr orientate spre cele divine, și că acestea nu sunt rătăciri de moment ale unui ins cuprins de disperare.

În mitologia românească sunt și legende ce țin de etapa finală a existenței, adică despre sfârșitul lumii, peste care nu putem trece. Aceste legende sunt în siajul testamentar, mai exact, după modelul expus în *Apocalipsa* lui Ioan. Asemenea narațiuni nu se referă doar la un eveniment ce se va produce în viitor, ci mai degrabă este o promisiune eschatologică, unde răul va fi nimicit, iar binele va triumfa în cele din urmă. Diavolul împreună cu forțele răului ce le exprimă în toate nuanțele vor sfârși într-un foc puternic: „Acest foc va fi așa de grozav, că pământul va arde până la o adâncime de nouă stânjeni" (Pamfile, 2014, p. 804). În altă parte, „Pământul se va cutremura și mai tare din temelii, căci Dumnezeu se va uita asupra lui și-l va blăstăma; va lua foc și se va aprinde, va arde de nouă stânjeni și va rămâne curat cum a fost dintâi. Atunci va arde și Antihârs" (Pamfile, 2014, p. 805). Motivul distrugerii creației vechi și al reînnoirii Cosmosului, după cum spune Eliade, „se regăsește peste tot", în toate societățile tradiționale. Acest motiv este alimentat din nevoia de regenerare totală în care se urmărește „reînceperea unei vieți noi în sânul unei noi Creații" (Eliade, Mefistofel și androginul, 1995, p. 142-143). O observație interesantă în legătură cu legendele eschatologice o face și Andrei Prohin. În articolul „Repere ale gândirii mitice în eshatologia populară" cercetătorul afirmă: „Descrierile sfârșitului lumii, succinte sau desfășurate, valorifică obligatoriu arhetipuri ale cosmogoniei populare. Pământul află sfârșitul în aceleași condiții în care a fost creat. Apocalipsa anticipează așadar o nouă creație, reînnoind lumea. Dacă *in illo tempore* pământul fusese adus la suprafața apelor (ori apele s-au dat la o parte), atunci în final, pământul se va scufunda. Mitul incendiului planetar (cunoscut încă din antichitate) care va aduce sfârșitul, află corespondent în focul cosmic (sau carul de foc al lui Dumnezeu) dinainte de Facerea lumii" (Prohin, 2013, p.61-69). Analizând într-un context mai larg motivul refacerii sau al reconstituirii universului, Eliade afirmă în legătură cu riturile Anului nou la mesopotamieni, că aceștia „simțeau că *începutul* era în mod organic legat de *sfârșit* care-l preceda, că acest «sfârșit» era de aceeași natură ca «haosul» dinaintea creației, și că, pentru acest motiv, sfârșitul era indispensabil oricărui nou început" (Eliade, 1978, p. 47). Același scenariu apocaliptic ilustrează în reprezentările mitice nevoia de curățare a lumii de toate accentele și manifestările răului. Într-o legendă reconstituită de către Tudor Pamfile aflăm o gamă întreagă de indici și principii după care se va produce curățarea pământului de tot ceea ce presupune răul. Toate acestea se vor întâmpla din cauză ticăloșiei oamenilor care va alimenta tot mai mult mânia lui Dumnezeu (Pamfile, 2014, p. 155-156). E aceeași mânie care a stat la baza îndepărtării cerului și a transformării divinității în *deus otiosus*.

BDD-A31207 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

Numai că în legendele cosmogonice nu e doar o desolidarizare de răul produs, ci e nimicirea atât a răului produs (existențial) cât și al răului ca atare (ontologic).

Însumând toate cele spuse până acum, putem spune că principiul răului, antropomorfizat în cosmogonia populară românească în personaje precum Nefârtatul, dracul, Antihârț, diavolul ș.a., joacă un rol esențial în tot procesul de creație, dar și în desfășurarea proceselor de construire a civilizației umane. Pe de altă parte, în tendința omului de a săvârși binele, acest personaj mitic, prin caracterul său adversativ, devine cel ce poate stârni sau să alimenteze năzuința omului spre divinitate. După cum am observat, răul este un principiu fără de care nu poate fi posibilă Lumea (ce sensul de univers) în tot ansamblul ei, este indispensabil atât de binele ontologic cât și de cel existențial. Tot ceea ce este poartă în sine și niște accente drăcești. Acest rău presupune și o completare a binelui. Iar dacă am întoarce pe cealaltă parte această observație, atunci binele are nevoie de acest rău pentru a-și putea face simțită prezența, după principiul, acolo unde este răul, binele se înmulțește și mai tare. În aceste legende despre începutul lumii, am putut identifica reflecții mitice arhaice, unde sunt expuse niște „modele exemplare" de cum ar trebui să fie și chiar perceput întregul univers. Iar modul în care acest univers este constituit în viziunea mitică, indică atitudinea omului arhaic față de principiul răului. În „binomul cosmogonic" Diavolul este singurul personaj dintre cele două naturi supranaturale, față de care omul își poate permite unele excese, precum luarea în derâdere, își poate manifesta furia, ba chiar poate fi învinuit de micile insuccese, dar și justificat să lupte cu acesta.

Referințe bibliografice

1. AFLOROAIEI, Lucia. *Mitul cosmogonii. Variante românești și interpretări actuale.* Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, 2009, 314 p.

2. BÂRLEA, Ovidiu. *Folclorul românesc*. București: Editura Minerva, 1981, vol. I, din II vol., 496 p.

3. BLAGA, Lucian. *Izvoade*. București: Editura Minerva, 1972, 297 p.

4. BLANARIU, Nicoleta Popa, Mentalitate şi structură lingvistică. Reminiscenţe ale imaginarului cosmo şi antropogonic. În: *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară şi etnofolclorică romanească şi contextul european,* volum îngrijit de Luminița Botoşineanu, Elena Dănilă, Cecilia Holban, Ofelia Ichim. Iaşi: Institutul de Filologie Română „A. Philippide» şi Editura Alfa, 2009. http://www.philippide.ro/distorsionari_2008/297304%20POPA%20BLANARIU%20Nicoleta%202008.pdf (vizitat: 30.01.2019)

5. BRILL, Tony. *Tipologia legendei populare românești*. *Volumul I, „Legenda etiologică"*. Prefață de Sabina Ispas, ediție îngrijită și studiu introductiv de I. Oprișan. București: Editura Saeculum, 2005, 655 p.

6. CARTOJAN, Nicolae. *Cărțile populare în literatura românească*. Cuvânt înainte de Dan Zamfirescu și postfață de Mihai Moraru. București: Editura Enciclopedică Română, 1974, vol. I din II vol. 338 p.

7. COMAN, Mihai. *Mitologie populară românească. Volumul I, „Vieţuitoarele pământului și ale apei"*. București: Editura Minerva, 1986, 233 p.

BDD-A31207 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)

8. COSMA, Aurel jr. *Mitologia română: cosmogonia, lumea spiritelor, originea omenirii.* Ediție îngrijită și prefață de Ionel Oprișan. București: Editura Vestala, 2015, 159 p.

9. ELIADE, Mircea și CULIANU, Ioan Petru. *Dicționar al religiilor.* Traducere de Cezar Baltag. București: Editura Humanitas, 1993, 334 p.

10. ELIADE, Mircea, apud Lucia Afloroaiei. *Mitul Cosmogoni. Variante românești și interpretări actuale.* Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, 2009, 314 p.

11. ELIADE, Mircea. *Aspecte ale mitului.* În românește de Paul G. Dinopol. Prefață de Vasile Nicolescu. București: Editura Univers, 1978, 195 p.

12. ELIADE, Mircea. *De la Zalmoxis la Genghis-Han.* Traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu. București: Editura Humanitas, 1995, 270p.

13. ELIADE, Mircea. *Imagini și simboluri. Eseu despre simbolismul religios.* Prefață de Georges Dumezil. Traducere de Alexandra Beldescu. București: Editura Humanitas, 1994, 239 p.

14. ELIADE, Mircea. *Mefistofel și androginul.* Traducere de Alexandru Cuniță. București: Editura Humanitas, 1995, 207 p.

15. ELIADE, Mircea. *Tratat de istorie a religiilor.* Traducere de Mariana Noica, prefață de Georges Dumezil și un cuvânt înainte al autorului, ediția a II-a. București: Editura Humanitas, 1995, 357 p.

16. KERNBACH, Victor. *Universul mitic al românilor.* București: Editura Științifică, 1994, 364 p.

17. NICULIȚĂ-VORONCA, Elena. *Datinile și credințele poporului român (adunate și așezate în ordine mitologică).* Ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu. București: Editura Saeculum Vizual, 2008, vol. I din 2 vol, 463 p.

18. NOICA, Constantin. *Cuvînt împreună despre rostirea românească*. București: Editura Humanitas, 1996, 397 p.

19. OLTEANU, Antoaneta. *Locul și locuirea la români – Facerea lumii.* București: Editura Paideia, 2015, 160 p.

20. OTESCU, Ion. *Credințele țăranului roman despre cer și stele.* Ediție îngrijită de Gheorghe Petcu. Buzău: Editura Alpha MDN, 2005, 114 p.

21. PAMFILE, Tudor. *Mitologia poporului român.* Ediție îngrijită de I. Oprișan. București: Editura Vestala, 2014, 815 p.

22. PAPADIMA, Ovidiu. *O viziune românească a lumii. Studiu de folclor.* Cu o postfață de I. Oprișan. Ediția a II-a, revizuită. București: Editura Saeculum, 1995, 191 p.

23. PĂDURARU, Mircea. *Reprezentarea diavolului în imaginarul literar românesc.* Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza", 2012, 269 p.

24. PROHIN, Andrei. Repere ale gândirii mitice în eshatologia populară. În *Buletin Științific. Revista de Etnografie. Științele Naturii și Muzeologie*, numărul 19 (32), 2013, ISSN 1857-0054, p. 61-69

25. ȘUȘTEA, Adrian. Sphaera Mundi. *Paradigma filosofică a cosmogoniei poporane românești.* București: Editura EuroPress Group, 2007, 359 p.

26. VLĂDUȚESCU, Gheorghe. *Filosofia legendelor cosmogonice românești.* București: Editura Paideia, 2012, 212 p.

27. VULCĂNESCU, Romulus. *Mitologie română.* București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1987, 705 p.

BDD-A31207 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:10 UTC)